

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Texter till Del 1: Historiebruk och nationalism

”Vårt folk har alltid...”

– Historia som mening och makt

Det blev en stor svenskdag när VM i Val di Fiemme 2003 avslutades med herrarnas 5 mil. Anders Södergren (bilden) tog silvermedalj. Här kramas Anders om i målområdet av svenska vikingar.

Foto Anders Wiklund/SCANPIX

”Aldrig mer”, ”Vi ska enas och återskapa...”, ”Än en gång får vi uppleva...”, ”Precis som våra förfäder ska vi...”. Raden av citat kan göras lång. Världen över används historisk retorik av makthavare, medier och personer som vill finna stöd för sina olika ställningstaganden.

Anledningarna till historieanvändningen är förstås flera, men ytterst handlar det om att historia är ett kraftfullt redskap för att skapa förståelse för något som händer i nuet. Problemet är bara att den historia vi möter i denna typ av retorik ofta är grovt förenklad och generaliserad. Dessutom finns det ingen naturlag som säger att en händelse i det förflutna nödvändigtvis måste få konsekvenser för nuet och framtiden. Tvärtom tycks många tragiska händelser i historien mer eller mindre ha fallit i glömska. Det är när det blir viktigt att visa att något alltid har varit på ett visst sätt, eller för att skapa sammanhållning hos en grupp, som historien plötsligt kan bli viktig igen. Historiska hänvisningar blir därför särskilt tacksamma att använda i sammanhang när man t.ex. vill nå ut med ett nationalistiskt budskap.

Men vad är det då som gör att det är så lätt att med historiens hjälp övertyga både sig själv och andra? Hur kan man själv tänka kring de historiska fragment och ”självklarheter” som dyker upp i vardagliga och politiska samtal och som förmedlas i olika medier? Vilken funktion fyller historien för människor i olika sammanhang? Och hur påverkas vi egentligen av den historia vi möter? Det här är några av de frågor som kapitlet försöker besvara.

Historia mellan nu och då

Historia är inte det förflutna. Historia handlar förstås om det förflutna, men den säger ofta minst lika mycket om den tid som den skrivs i som om den tid den försöker beskriva. Oavsett om den är vetenskaplig eller har vuxit fram ur folkmun så skapas historia utifrån tolkningar av de händelser som man ansett tillräckligt intressanta för att de ska föras vidare till eftervärlden. Det som kännetecknar historiska skildringar är att man har valt ut vissa händelser och personer – och valt bort andra. Man har förstärkt – och förminskat. Man har tolkat – och omtolkat. Det hör

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

17 maj-firande på Karl Johan. Tåget går förbi slottet där kungafamiljen vinkar tillbaka från slottets balkong.

Foto: Heiko Junge / Scanpix Norge

närmast till sakens natur att man inte kan återge händelser i det förflutna på ett fullständigt och objektivt sätt. Det skulle bli oändligt långa, obegripliga, fragmentariska och förmodligen ganska meningslösa berättelser om man ens försökte, berättelser som inte skulle fylla någon funktion och som ingen skulle intressera sig för. Nu är risken minimal att någon skulle ge sig på ett sådant projekt eftersom ingen enskild individ kan ha full överblick över ett händelseförlopp. Och det finns egentligen aldrig tillräcklig dokumentation för att man ska kunna skriva en sådan ”fullständig historia”. Man kan i stället se historia som ett slags konstruktion av det förflutna som ofta har tagit avstamp i de frågor och problem som är aktuella i nuet.

Historia med mening

Historia skapar mening och sammanhang. För såväl nationer, samhällen, grupper som enskilda individer fyller historien denna meningsskapande funktion. Varje människa har ett individuellt historiemedvetande som utvecklas under livets gång. Med historiemedvetande menas den historiska inlevelseförmåga som hjälper människan att förstå sig själv och sin plats i samhället då, nu och sedan. Det är djupt mänskligt att söka sammanhang i livet utifrån egna och andras tidigare erfarenheter. Historien, både den allmänna och den personliga, kan bidra till att skapa en identitet och ge vissa svar på enkla frågor som till exempel varför jag är den jag är, varför jag bor där jag bor och varför jag gör det jag gör. Historiemedvetandet ger människor en handlingsberedskap inför framtiden genom kunskap om tidigare liknande händelser.

Grupper av människor utvecklar också ett slags gemensamt historiemedvetande. Historien kan då ge svar på fler frågor som t.ex. varför det egna landet har ett visst styrelseskick eller vilka landet ser som sina fiender. Därmed kan historien på gott och ont bidra till känslan att man är en del av en grupp eller ett större sammanhang. I auktoritära stater arbetar man ofta medvetet med att försöka forma det kollektiva historiemedvetandet för att på så sätt stärka solidariteten till landet och regimen. Att i ett sådant samhälle kritiskt ifrågasätta den historia som man ska betrakta som sin kan till och med bestraffas.

Ofta används historien till att förklara varför den egna gruppen har en utsatt eller privilegierad ställning idag. Historien kan alltså ses som ett slags kollektivt minne som ger människor en fingervisning om hur de kan leva idag och hur de kan fatta beslut inför framtiden. Beroende på hur man väljer ur och använder historien kan den bidra till att skapa ödmjukhet och acceptans, på samma sätt som den kan utgöra grunden för hat och misstro.

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Skidåkaren Håkan Westin har tatuerat in sin släkting i rakt nedstigande led – Gustav Vasa – på höger överarm.

Foto: Lars Andersson /Scanpix

Historia som redskap

Historia kan användas som länk mellan nu och då. När historia används i olika sammanhang kan man tala om historiebruk. Det låter kanske märkvärdigare än vad det är. Det kan handla om så enkla saker som att en svensk brödfabrikant anspelar på 1500-talskungen Gustav Vasa i sin reklam, eller att ett gäng kompisar anordnar en åttitalsfest. I båda dessa exempel är det enkla referenser till en historisk tid som många känner till något om. I det förra exemplet används historien i ett kommersiellt syfte för att sälja mer bröd, och i det senare fallet används den kanske för själva nöjets skull att tillsammans med andra leva sig in i en annan tid och samtidigt ha en rolig kväll.

Ofta räcker det med korta och enkla historiska referenser för att ge något ett större innehåll och sammanhang. De personer som är med på medeltidsveckan i Visby vet vad de ska ha på sig, vilken musik de kommer att spela och få lyssna på och vad de ska äta och dricka utan att det särskilt anges. Ett enda ord – ”medeltiden” – öppnar upp en ocean av associationer kring bruna konstfulla klänningar, munkkåpor, skinande rustningar, vadmalskläder, grovt bröd och öl. Filmer, musik, böcker, tidningar, rollspel, tv-spel - allt har bidragit till ett slags generell historisk förståelse om hur den västerländska medeltidskulturen yttrade sig och hur man kan försöka efterlikna den.

På liknande sätt används historia i samhällsliv och politik. Politiker, debattörer, journalister och andra använder enkla referenser som blir nycklar till ett större innehåll. Anledningarna kan skifta men målet är detsamma – att skapa en känsla eller förståelse för något i samtiden genom att använda historien som en länk mellan nu och då. Man reser statyer av monarker, politiker eller idrottsmän, man namnger gator och vägar efter kända personer eller tidigare näringar i området och man använder historiska referenser för att få fram sitt budskap i en politisk debatt.

Historiebruket kan ofta ha en mytisk eller symbolisk funktion. Den stora börskraschen på Wall Street 1929 och efterföljande depression har troligtvis fortfarande minst lika stor tyngd i politiska och ekonomiska argumentationer som samtidens kollapser i världsekonomin. Under åren har det lagts till mängder av historier kring länder, företag och enskilda individer som drabbades av Wall Street-kraschen. För gemene man kan därför denna händelse kännas mer konkret och påtaglig än den världsekonomiska kris som man själv de facto genomlidit. Man kan säga att den har blivit en historisk symbolhändelse.

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Kommunalarbetaren Karl-Ivan Brobäck byter år 1986 skylt så att Tunnelgatan numera heter Olof Palmes Gata.

Foto: Claus Gertsen/Scanpix

Historia omkring oss

Historia finns överallt. Historiekultur är summan av den historia och de historiska myter som uppträder i ett särskilt sammanhang, som t.ex. i ett land, samhälle, politiskt parti eller i en religiös grupp. Historiekulturen manifesteras i de flesta sammanhang runt omkring oss: på internet, i filmer, nyhetsrapportering, böcker, tidningar, spel, musik, minnesmärken, byggnader, landskap, museer, i offentlig debatt och i vardagliga samtal. Det vetenskapliga historiebruket och den historia som undervisas i skolan utgör med andra ord bara en liten del av all den historia som vi dagligen möter.

Många människor är en del av flera olika historiekulturer. Man kanske bor i en svensk storstad, är en hängiven socialdemokrat och har en muslimsk tro. Det vardagliga livet kommer då att präglas av ett slags allmän svensk historiekultur, medan det politiska och religiösa engagemanget kommer att ge tillgång till andra, ibland minst lika viktiga, historiekulturer. Oavsett hur historiekulturen ser ut kan den bidra till att skapa en gemenskap och ett kollektivt minne hos de individer som lever i den. Men den kan också bidra till en känsla av utanförskap för de personer som av olika anledningar inte kan eller vill identifiera sig med den.

Historia som berättande

Historia finns ibland i gränslandet mellan fakta och fiktion. Historia förmedlas ofta i berättelsens form. Det innebär att en blandning av historiska fakta och myter berättas enligt ett bestämt berättarmönster som förenklar för den som läser eller lyssnar att föreställa sig hur olika händelser hänger ihop. Detta i motsats till andra framställningsformer som till exempel tematisk, utredande eller analytisk historia där man på olika sätt lyfter fram särskilda delar ur historien för att gå till grunden med ett särskilt problem eller fenomen.

Berättelsen är enkel att känna igen som genre. Den utgår från en tanke om ordningsskapande där olika moment eller händelser ska följa en enkel och förutsägbar ordning. Inget ovidkommande för handlingen ska finnas med. Även de historiska personligheterna framställs på ett entydigt sätt. Det ska vara lätt att skilja onda från goda, rika från fattiga och offer från förövare. Särskilt tydligt framträder detta i nationalistisk historieskrivning där det egna landets utveckling kan spåras från urminnes tider fram till idag. Resultatet blir oftast en förenklad och förskönad historia som intressant nog ofta har mer gemensamt med andra länders nationalistiska historieberättelser än med det egna landets förflutna. Den här typen av gemensam historia som tar avstamp i en lång historisk kontinuitet brukar man ibland kalla metaberättelse eller stor berättelse.

Berättelsen kan delas in i olika undergenrer. Vissa berättelser följer ett närmast bibliskt mönster där det egna (av Gud utvalda) folkets utsatthet och uppoffringar utgör stommen för berättelsen. Andra liknar snarare

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Socialdemokraterna fick 2002 sina valaffischer i Fridlevstad i Blekinge nedklottrade med hakkors och Göran Persson har även fått en Hitlermustasch målad på sitt porträtt.

Foto: Mattias Pettersson/Sydöstran/Scanpix

en saga där kampen mellan ont och gott bär fram handlingen. Den egna nationen eller det egna folket kan framställas som ett offer genom historien eller som en vinnare. Det man alltid kan komma ihåg är att det inte nödvändigtvis är sanningssökandet som är drivkraften bakom den nationalistiska historieberättelsen utan snarare strävan efter att skapa nationell stolthet och enighet.

Om man lär sig att känna igen dessa berättartekniska grepp blir det lättare att genomskåda och ifrågasätta ett förenklat historiebruk. Om något verkar för enkelt och för självklart är det antagligen det.

Historia i politiken

Historia är politik. Historia har alltid använts som maktmedel i den politiska debatten. Att använda historiska referenser kan göra det lättare för en person eller grupp att få fram sitt budskap. Historiebruk i detta sammanhang kan t.ex. vara att någon i stundens ingivelse målar en Hitlermustasch på en person på en valaffisch eller att en journalist väljer att kalla den senaste riksdagsdebatten för ”polsk riksdag”, med hänvisning till den kaotiska politiska situationen i Polen under 1700-talet.

Historia är ett viktigt politiskt slagträ för politikerna själva för att vinna anhängare och skapa legitimitet för sin politik och sina beslut. Historien används då som ett slags snabbköp där man kan välja de händelser och personer som passar för stunden. Politiker är endast undantagsvis historiker själva och deras historiska anspelningar är oftast förenklade och anpassade för att passa ett särskilt politiskt syfte. Även detta hör förstās till sakens natur. Ingen skulle orka lyssna på en politiker som kom med långa, problematiserande utredningar om den historiska händelse eller person som de refererar till. Om man hårdrar det är det i dessa sammanhang ointressant om historien blir riktig. Det viktiga är i stället att den historiska anspelningen skapar önskade associationer hos dem som lyssnar. Av den anledningen kan politiker och andra gå utanför det som betraktas som faktisk historia till det som snarast är historiska myter utan att förlora väljarskarans förtroende.

Historia och religion

Historia och religion har ett samband. I sammanhang där religionen spelar en viktig roll kan gränsen mellan vad som är historia och vad som är religion vara hårfin. Framför allt styrs själva urvalet av historiska händelser i t.ex. en bok eller ett tal av om den som gett upphov till den är troende eller inte. Bland troende kristna kan Jesu liv, lidande och död utgöra en viktig utgångspunkt för historien, medan Muhammeds strävanden och utvecklingen av islam blir högst väsentlig historisk kunskap för troende muslimer. Inom alla religiösa riktningar finns det falanger som är fundamentalistiska, eller mer bokstavstroga, än den stora massan. Det innebär att dessa är mer benägna att ta allt i den egna heliga skriften för bokstav-

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Etiopiska ortodoxa kristna bär ett kors vid near the Heliga gravens kyrka i Jerusalem under påskhögtiden. Tusentals dyrkar kyrkan och går Golgata-vandringen varje år.

Foto: Yannis Behrakis/REUTERS

liga sanningar också när det gäller de historiska beskrivningarna. Om man har en sådan utgångspunkt får historien ännu större betydelse både för individen och för gruppen. Det kan då vara svårt att acceptera den vetenskapliga historieskrivningen som är mer komplex till sin natur och som kanske också går stick i stäv mot historieuppfattningen inom den egna religionen.

Även politiken är nära knuten till religionen. Genom hela historien har det varit vanligt att makthavare använt religionen och dess historia för att uppnå vissa politiska syften. Detta kan sägas gälla även idag.

Historia, nationalism och nationella myter

Historia ger kraft åt nationalismen. Och ännu mer bränsle ger förstås de historiska myterna – de färgstarka och förskönade berättelserna som inte kan beläggas i källorna men som har blivit till sanningar eftersom de berättats så ofta.

Mycket av den historia som vi känner och refererar till idag skrevs under 1800-talet under den tid då nationalromantiken växte sig stark. Ledmotivet i nationalistisk historieskrivning är nationers framväxt och olika folks motgångar och framgångar under denna process. Att framhålla en historisk kontinuitet blir viktigt, till exempel för att framhålla rätten till ett särskilt geografiskt område. Därför blir myter om ursprung, storhetstid och historiska trauman centrala hållpunkter i nationalistisk historieskrivning. Trots att mycket av den typen av historia avfärdades som rena sagorna under 1900-talet, när den historiska källkritiken vunnit mark, har många av dessa berättelser trots allt kvar ända till idag i historieböcker världen över. Och när nationalistiska strömningar av olika anledningar växer sig starkare i ett land idag, hämtar nationalisterna ofta fortfarande sitt historiska stoff ur den gamla nationalistiska historieskrivningen, trots att den moderna vetenskapen för länge sedan förkastat den.

Idag talar man om flera olika typer av nationalism. Dessa bygger på olika identifikationsgrunder och kan alltså yttra sig på ganska skilda sätt i olika länder och tider. Länder som exempelvis USA eller Kanada, som har en historia av omfattande invandring och därmed en befolkning med många olika etniska bakgrunder, skapar ofta nationell samling kring den nuvarande geografiska platsen och den gemensamma statsapparaten. Den nationella identiteten kan också bygga på själva mångfalden. Att vara amerikan innebär för de flesta i USA, utom för indianerna, att ens förfäder har bott någon annanstans i världen. I andra länder, som exempelvis i Norge eller Sverige, har befolkningen och kulturen i det stora hela varit ganska homogen. I den typen av länder som länge haft en enhetskultur, och där eventuella minoriteter inte haft så stort inflytande, bygger ofta den nationella identiteten på föreställningar om ett gemensamt ursprung och språk samt en gemensam kultur och religion.

Vissa vill gå så långt som till att hävda att det inte är kulturen utan

DEN OM NATIONALISM, LIVSFARLIGA HISTORIEBRUK OCH HISTORIEN VÄGEN TILL FÖRSONING

Egyptierna firar Hosni Mubarak avgång framför den egyptiska ambassaden i Washington den 11 februari 2011. Mubarak avgick efter 18 dagar av protester mot hans 30-åriga diktatoriska styre.

Foto: Nicholas Kamm/AFP PHOTO

generna som gör att människor med ett visst ursprung är på ett visst sätt. Enligt det sättet att tänka skulle ett barn med svenska föräldrar bli ”typiskt svenskt” oavsett vilka som tog hand om det och i vilket land det växte upp. Denna typ av argumentation känns igen i etniska konflikter världen över.

När man idag i politiska sammanhang hänvisar till historiska myter är det så gott som alltid i sammanhang där man vill uppmuntra till nationalistiska känslor. Ett sätt att känna igen retoriken i en historisk myt är att granska hur tiden framställs. En nationalistisk historisk myt kännetecknas ofta av avsaknaden av tidsperspektiv: det förflutna, nutiden och framtiden är så intimt sammanbundna med varandra att de utgör en odelbar enhet. Händelser som inträffat för många hundratals, ja ibland tusentals, år sedan framhålls som historiska fakta och som så aktuella att de faktiskt handlar om de människor som lever här och nu. På samma sätt utgör framtiden en självklar referenspunkt där historien obevekligen leder händelserna i en viss förutsägbar riktning – kanske mot revansch eller nya segrar.

Den historiska myten kan lika gärna användas av politiker för att hävda sig mot andra politiska partier som av regeringar för att hävda sig mot andra länder. För den som lyssnar på ett sådant resonemang kan det vara svårt att se igenom myten eftersom den ofta framstår som väldigt logisk och självklar. Men man kan komma ihåg att vara lite extra kritisk om någon tar fram den riktigt långa linjalen i sina referenser bakåt i tiden. Ett krig för 1 000 år sedan kan aldrig i egentlig mening handla om de människor som lever idag, oavsett vilka argument som framförs.